

Učinci razvoda braka roditelja na djecu-kako im pomoći da se nose s razvodom i separacijom od drugog roditelja

Grgić, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:955043>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Nikolina Grgić

**UČINCI RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU –
KAKO IM POMOĆI DA SE NOSE S RAZVODOM I
SEPARACIJOM OD DRUGOG RODITELJA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Nikolina Grgić

**UČINCI RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU –
KAKO IM POMOĆI DA SE NOSE S RAZVODOM I
SEPARACIJOM OD DRUGOG RODITELJA**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: prof.dr.sc. Maja Laklija

Zagreb, 2022.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. RAZVOD BRAKA	3
2.1. ZAKONSKO UREĐENJE	3
3. UČINCI RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU	5
3.2. <i>DIJETE U SREDIŠTU SUKOBA</i>	7
3.3. <i>KRATKOROČNE POSLJEDICE RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU</i>	9
3.4. DUGOROČNE POSLJEDICE RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU	10
3.5. ZAŠTITNI ČIMBENICI PRILAGODBE DIJETETA NA RAZVOD	12
4. IZVORI PODRŠKE DJETETU U PRILAGODBI NA RAZVOD I SEPARACIJU RODITELJA	13
4.1. FORMALNA PODRŠKA	14
4.1.1. <i>Zdravstveni sustav</i>	14
4.1.1.1. Liječničke intervencije	15
4.1.2. <i>Sustav odgoja i obrazovanja</i>	16
4.1.2.1. Odgojno – obrazovne intervencije	16
4.1.3. <i>Pravosudni sustav</i>	19
4.1.4. <i>Sustav socijalne skrbi</i>	19
4.1.4.1. Intervencije u sustavu socijalne skrbi.....	20
4.1.5. <i>Civilni sektor</i>	21
4.1.5.1. Intervencije civilnog društva	22
4.2. NEFORMALNI IZVORI PODRŠKE	23
4.2.1. <i>Roditeljska uloga</i>	23
4.2.2. <i>Uloga šire obitelji i vršnjaka</i>	26
4.3. OSTALI NAČINI PRUŽANJA PODRŠKE	27
5. ZAKLJUČAK	29
POPIS TABLICA	30
6. LITERATURA	30

Učinci razvoda braka roditelja na djecu – kako im pomoći da se nose s razvodom i separacijom od drugog roditelja

Sažetak:

Rad se bavi temom razvoda braka i njegovih učinaka na djecu, pri čemu se osvrće na izvore i mogućnosti podrške i pomoći u prilagodbi djece na razvod i separaciju roditelja. U radu su prezentirane opće spoznaje o razvodu braka i promjeni obiteljske strukture, te zakonodavno uređenje postupka razvoda braka. Potom se osvrće na učinke razvoda braka na dijete gdje se prezentiraju dosadašnje spoznaje o toj temi. Stručnjaci smatraju da razvod i separacija roditelja ostavlja primarno negativne tragove na psihosocijalnom razvoju, akademskom uspjehu i mentalnom zdravlju djece. U dijelu vezanom uz podršku djeci uslijed razvoda i separacije, posebno se opisuju formalni i neformalni izvori pomoći i podrške. Od formalnih se izdvajaju stručnjaci u sustavu zdravstva, školstva, pravosuđa i socijalne skrbi. Smatra se da oni posjeduju kompetencije stečene posebnim obrazovanjem kojima mogu pružiti adekvatnu podršku djeci. Neformalnim izvorima podrške smatraju se članovi uže i šire obitelji, te vršnjaci. Daju se opće smjernice roditeljima kako mogu biti podrška svojoj djeci u tom stresnom periodu. Na kraju se daju neki primjeri preventivnih programa kojima se može pomoći djeci i roditeljima u prilagodbi na razvod.

Ključne riječi: *razvod braka, učinci razvoda, formalna i neformalna podrška, separacija roditelja*

The effects of divorce on children – how to help them cope with divorce and separation from another parent

Abstract:

This work deals with divorce and its impact on children, including possible resources of help and support in children's adjustment to parental divorce and separation. The work presents general cognitions about the dissolution of marriage and changes in family structure, as well as the legal regulation of divorce proceedings. In addition, there are some general facts about the impact of divorce on children. Experts believe that divorce and parental separation have negative effects on children's psychological and social development, academic success, and mental health. When considering support for children during divorce and separation, formal and informal types of support are described. When discussing formal sources of support, professionals working in the health, education, justice, and social service systems are mentioned. They are assumed to have expertise acquired through specialized training that enables them to provide appropriate support. Family members and peers are considered informal sources of support for the child. Some guidelines are also given for parents to help them support their children during this stressful time. Finally, some examples of preventive programs that may be helpful to children and their parents as they adjust to divorce are given.

Key Words: *divorce, effects of divorce, formal and informal support, parental separation*

Izjava o izvornosti

Ja, Nikolina Grgić, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Nikolina Grgić

Datum: 2. rujan 2022.

1. Uvod

Obitelj je još od povijesti ljudskog postojanja uvijek bila središte života svakog pojedinca, osiguravala preživljavanje i opstanak ljudske vrste kroz brigu o potomstvu. Kroz povijest se može pratiti i promjena strukture obitelji, od vrlo proširene obitelji s nekoliko generacija koje su skrebile jedne o drugima, pa sve do današnje nukleusne obitelji koju čine samo roditelji i njihova djeca. Unatoč brojnim promjenama obiteljskog života koje se uočavaju kroz povijest, obitelj se i dalje doživljava kao temelj odrastanja i razvoja svakog djeteta (Valjan-Vukić, 2009.). Međutim, u slučaju razvoda braka roditelja taj temelj zna nerijetko oslabiti i u nekim slučajevima biti i nepovoljan za dijete i njegovu dobrobit. U današnje vrijeme mogu se uočiti sve veće stope divorcijaliteta, kako u Hrvatskoj tako i na globalnoj razini. Za Hrvatsku stopa divorcijaliteta u 2020. godini iznosi 1,3 . Točnije na 1 000 sklopljenih brakova 339,1 ih je završilo razvodom (Državni zavod za statistiku, 2021.). Razvod braka je posebno nepovoljan za maloljetnu djecu, ukoliko ih ima, s obzirom da su nerijetko izložena različitim oblicima zanemarivanja, manipulacije i zlostavljanja od strane roditelja, što nepovoljno djeluje na djetetovu dobrobit i psihosocijalni razvoj. Djeca čiji su roditelji nasilni su u povećanom riziku od raznih ozbiljnih zdravstvenih problema (Silverman i sur., 2004.). Razvod trajno oštećuje veze između roditelja i djece (Amato i Sobolewski, 2001., prema Fagan i Churchill, 2012.), te na taj način djeca gube temeljni oslonac kojeg su do tada imali u roditeljima. Uslijed razvoda roditelji se i sami nađu u situaciji da su potrebiti nečije podrške. S obzirom da razvod roditelja većinom rezultira time da dijete živi s jednim roditeljem a drugoga posjećuje sukladno planu o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, to predstavlja dodatan izazov za dijete. Prema istraživanju Čavarović – Gabor (2008.) kod neke djece odvajanje od jednog roditelja može izazvati bijes, srdžbu, tugu, razočaranje, a kod druge djece ti osjećaji ne moraju biti prisutni. Održavanje osobnih odnosa djeteta s roditeljem s kojim ne živi, najčešće ocem, je jednako važno za dijete kao i odnos s majkom (Hess i Camara, 1979.).

Uzimajući u obzir prethodno spomenute negativne posljedice razvoda i separacije od roditelja na dijete, neophodno je djetetu osigurati formalne i neformalne izvore podrške koji će mu pomoći u prilagodbi na novonastale obiteljske okolnosti. Buljevac i Leutar (2020.) kao pružatelje formalne podrške navode državu i institucije koje

pružaju pomoć u novci ili u naravi, dok u neformalne izvore podrške ubrajaju članove obitelji, prijatelje, rodbinu, susjede i sl. (prema Leutar, Štambuk i Rusac, 2007.). U istraživanju Buljan Flander i sur. (2013.) pokazalo se kako viša razina obiteljske i vršnjačke podrške pozitivno djeluje na samopoštovanje djece razvedenih roditelja. S druge strane, ne smije se zanemariti važnost stručnjaka koji rade s djecom i obiteljima. U postupku razvoda braka djeteta će se nerijetko susreti s nekoliko različitih stručnjaka različitih profila. Primjerice, u kvalitativnom istraživanju (Laklija i sur., 2005.) koje je obuhvatilo 7 timova za brak i obitelj raznih Centara za socijalnu skrb, dobiven je podatak da je psiholog bio taj koji je ostvario kontakt u svim slučajevima kada je CZSS pristupio djetetu. Stoga je važno da stručnjaci koji dolaze u kontakt s djetetom budu posebno educirani i osjetljivi kako bi mogli na odgovarajući način pristupiti djetetu i pružiti mu odgovarajuću podršku.

Nadalje, važno je primijetiti da je položaj djece u razvodu braka specifičan i da su izloženi brojnim rizičnim čimbenicima za njihov psihosocijalni razvoj. Shodno tome, djeci je potrebno osigurati odgovarajuću formalnu i neformalnu podršku kroz taj mukotrpan i dugotrajan proces kako bi se minimalizirali negativni učinci razvoda, a ujedno olakšala prilagodba djeteta na odvojenost od jednog roditelja. Upravo iz tih razloga, ovaj rad će se detaljnije usmjeriti na načine na koje se djeci razvedenih roditelja može pomoći u lakšoj prilagodbi na nove obiteljske okolnosti.

2. Razvod braka

2.1. Zakonsko uređenje

U hrvatskom zakonodavstvu glavni pravni izvor kojim se uređuju odnosi roditelja i djece, skrbništvo, obvezno savjetovanje i obiteljska medijacija je Obiteljski zakon (NN, 13/15, 98/19.). Također se na samom početku zakona navode određena načela od kojih je potrebno izdvojiti prvenstveno načelo prvenstvenog prava roditelja da skrbe o djetetu te dužnosti tijela da im pruža pomoć. Time se želi naglasiti da primarno roditelji imaju pravo, dužnost i odgovornost skrbiti i odgajati dijete, a da im se pomoć pruža samo u slučaju potrebe (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.6.). Jednako je važno načelo prvenstvene zaštite prava i dobrobiti djeteta (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.5.) koje obvezuje sva javnopravna tijela koja odlučuju o pravima djeteta da u tom postupanju štite dobrobit djeteta. U sklopu tog načela navodi se i pravo djeteta na ostvarivanje osobnih odnosa s roditeljem s kojim ne živi, osim ako se to protivi djetetovoj dobrobiti. I još je važno izdvojiti načelo žurnosti u rješavanju obiteljsko - pravnih stvari u vezi s djetetom (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.10.), gdje se navodi obveza nadležnih tijela koja postupaju u tim predmetima da postupaju žurno i da pri tome štite djetetovu dobrobit. Iz navedenih načela može se uočiti kako se sva postupanja u kojima je uključeno dijete svode na prvenstvenu zaštitu njegove dobrobiti. S obzirom da dijete ne može samo sebe zastupati niti zaštititi, zakon nastoji obvezati roditelje i sva druga tijela koja postupaju u takvim predmetima da to čine za dijete. Zaštita prava i dobrobiti djeteta je, osim nacionalnim, uređena i međunarodnim zakonodavstvom, pa tako Konvencija o pravima djeteta (2012., čl.2.) nameće obvezu državama strankama da poduzmu „...sve potrebne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja koji polaze od položaja, djelatnosti, izraženog mišljenja ili uvjerenja roditelja, zakonskih skrbnika ili članova obitelji.“

Razvod braka se prema Obiteljskom zakonu može zahtijevati tužbom i sporazumno. Tužbom ga zahtijeva jedan bračni drug, a prijedlog za sporazumni razvod podnose oba bračna druga. (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.50., st 1.). Ako bračni drugovi imaju zajedničku maloljetnu djecu, tada moraju prije pokretanja sudskog postupka proći kroz obvezno savjetovanje u kojem se trebaju dogovoriti o planu o zajedničkoj roditeljskoj skrbi. Obvezno savjetovanje prema članku 321. (Obiteljski zakon,

NN13/15, 98/19.) je „...oblik pomoći članovima obitelji da donesu sporazumne odluke o obiteljskim odnosima vodeći posebnu brigu o zaštiti obiteljskih odnosa u kojima sudjeluje dijete te o pravnim posljedicama nepostizanja sporazuma i pokretanju sudskih postupaka u kojima se odlučuje o osobnim pravima djeteta.“ Dakle, ponovno se ovdje može prepoznati ranije spomenuto načelo prvenstvene zaštite prava i dobrobiti djeteta. Obvezno savjetovanje provodi stručni tim mjesno nadležnog centra za socijalnu skrb. Ako u obveznom savjetovanju roditelji ne postignu plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, tada su obvezni prisustvovati prvom sastanku obiteljske medijacije (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl. 54. st. 1., 2., 3.). Obiteljska medijacija je slična obveznom savjetovanju, s obzirom da se njome također nastoji postići plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi ili sporazum oko nekih drugih pitanja važnih za dijete. Obiteljsku medijaciju provodi nepristran i posebno educiran obiteljski medijator (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.331.). Obiteljska medijacija se za razliku od obveznog savjetovanja može provoditi neovisno o sudskom postupku, dakle prije, tijekom ili nakon okončanja sudskog postupka (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl. 334., st.1). Djetetu se također može omogućiti izražavanje vlastitog mišljenja u postupku medijacije (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl. 339. st. 2). Na taj način se također štiti interes djeteta s obzirom da dijete ima pravo biti upoznato sa svim postupcima koji se vode o njegovim pravima. Hawthorne i sur. (2003.) navode dva načina na koje je moguće uključiti djecu u proces medijacije i tako pomoći djeci u nošenju s razvodom:

- 1) Medijator radi posebno s djetetom; moguće je i da poseban medijator radi s djetetom a poseban s roditeljima kako bi se izbjegao sukob interesa.
- 2) Medijacija u koju su uključeni samo roditelji, pri čemu ih se osnažuje na promišljanje o djetetovim potrebama i na razgovor s djecom izvan procesa medijacije; na kraju procesa se pozivaju djeca zajedno s roditeljima gdje onda roditelji komuniciraju djetetu postignuti dogovor.

Kada je riječ o planu o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, on predstavlja „...pisani sporazum roditelja o načinu ostvarivanja zajedničke roditeljske skrbi u okolnostima u kojima roditelji djeteta trajno ne žive u obiteljskoj zajednici.“ Njime se moraju detaljno urediti mjesto i adresa djetetova stanovanja, vrijeme koje će dijete provoditi sa svakim od roditelja, način razmjene informacija u prilikom donošenja odluka bitnih

za dijete, visinu uzdržavanja i način rješavanja budućih spornih pitanja (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl.106., st 1., 2). Plan stječe svojstvo ovršne isprave tek kada ga sud odobri u izvanparničnom postupku (Obiteljski zakon, NN 13/15, 98/19., čl. 107., st.1.).

Naposlijetku se može zaključiti da je hrvatsko zakonodavstvo zaista osjetljivo na dijete i zaštitu njegove dobrobiti. Dijete se uvijek kao slabiju stranu u odnosu na roditelje, nastoji što bolje zaštititi i osigurati poštivanje njegovih temeljnih prava. Obiteljski zakon je tako predvidio obvezu roditelja koji se razvode, a pri tome imaju zajedničku maloljetnu djecu, da se ne mogu tek tako svojevóljno razvesti nego moraju proći postupke obveznog savjetovanja i obiteljske medijacije. Kao ishod tih postupaka mora proizaći plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi kojim se roditelji moraju dogovoriti oko temeljnih pitanja vezanih uz dijete kako bi ono i nakon razvoda braka imalo što je moguće bolje uređene obiteljske odnose.

3. Učinci razvoda braka roditelja na djecu

Čudina-Obradović i Obradović (2006.) u svojoj knjizi navode tri pretpostavke o mogućim teškoćama u razvoju djece nakon razvoda: sukob među roditeljima prije i nakon razvoda, ekonomske teškoće partnera s kojim djeca žive i odustnost jednog roditelja, o kojima će u daljnjem tekstu biti riječi. Temeljno polazište svim negativnim posljedicama razvoda braka je tzv. **model deficita** koji govori o nastanku deficita u odgoju djeteta kada je bilo koji roditelj odsutan iz obitelji. Prema modelu deficita, djeca nemaju dovoljnu roditeljsku pozornost, dostupnost i potporu te nisu u doticaju s roditeljem s kojim ne žive. Model time naglašava važnost cjelovite obitelji za djetetov razvoj, pa makar i nisu oba roditelja biološka (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.).

3.1. Koncept otpornosti

Kako bi se bolje objasnile i razumjele sve posljedice razvoda braka roditelja na dijete, potrebno je prvenstveno objasniti koncept otpornosti obitelji i djeteta. Otpornost pronalazi svoje temelje u općoj teoriji sustava koju je utemeljio Ludwig von Bertalanffy. Ona polazi od toga da je sustav otvoren, živ, organiziran skup pojedinih subsustava, da ima svoje granice koje mogu biti manje ili više (ne)propusne te ovisno

o njima sustav može biti otvoren ili zatvoren. Sustav se ne može promatrati bez da se promatra njegov odnos i međudjelovanje s okolinom koju obilježava stalna razmjena materije i informacija. Sustav se uslijed određenog stresa može naći u stanju poremećene ravnoteže (Knežević, 1995.). Tako se obitelj može promatrati kao jedan sustav koji je u međudjelovanju s okolinom i koji uslijed određenog stresa, u ovom slučaju razvoda, manifestira određene poteškoće u funkcioniranju. U toj situaciji, ovisno o tome koliko obitelj ima razvijene kapacitete, ona se može manje ili više uspješno prilagoditi i izboriti s novonastalom stresnom situacijom. Upravo o tome govori termin otpornosti. Masten i sur. (2011., prema Ferić i sur., 2016.) otpornost definiraju kao „...*kapacitet dinamičnog sustava da se odupre ili oporavi od značajnih izazova koji prijete njegovoj stabilnosti, održivosti ili razvoju.*“ Individualna otpornost može se definirati na sličan način, kao sposobnost pojedinca da se brzo oporavi nakon neke problemske situacije ili stresnog događaja, pri čemu osoba nadvladava stresore bez nekog oblika disfunkcionalnog ponašanja (Al Siebert, 2006., prema Berc, 2012.). Za razvoj otpornosti pojedinca zaslužni su zaštitni čimbenici koji smanjuju negativan utjecaj stresnih životnih situacija na pojedinca te na taj način pridonose razvoju otpornosti. Zaštitni čimbenici mogu biti različiti, poput toga da dijete treba imati barem jedan siguran odnos privrženosti, zatim da ima širu socijalnu podršku, pozitivno iskustvo u vrtiću/školi/zajednici, razvijeno samopouzdanje itd. (Profaca 2016., prema Žižek, 2019.). Odnos zaštitnih ili rizičnih čimbenika i stresora kojima je dijete izloženo uslijed razvoda najbolje prezentira Amатов model (Buljan Flander; Štimac; Čorić Špoljar, 2013.). Model polazi od toga da nije razvod jedini koji utječe na razvoj djeteta, nego međudjelovanje različitih socijalnih, psiholoških i medicinskih čimbenika (medijatora). Utjecaj medijatora na dijete će biti onoliko slab/snažan koliko su prisutni ili odsutni zaštitni čimbenici (moderatori).

Zaključno, razvoj otpornosti djeteta ovisi o brojnim individualnim i okolinskim čimbenicima koji omogućavaju lakšu prilagodbu na neku nepovoljnu situaciju. Na taj način se dijete kod kojega zaštitni čimbenici nadvladaju rizične može lakše nositi s razvodom braka roditelja koje predstavlja stresnu situaciju u životu svakog djeteta. Otpornost na taj način omogućava djeci koja odrastaju u vrlo teškim uvjetima poput siromaštva, roditelja s duševnim smetnjama, zlostavljanja i sl., da se razviju u prilično zdravo prilagođene odrasle osobe (Žižek, 2019.). Stoga ne moraju sva djeca imati

jednake nepovoljne posljedice razvoda na njihovo daljnje odrastanje i psihosocijalni razvoj, o kojima će u nastavku biti riječi.

3.2. Dijete u središtu sukoba

Razvod braka često je praćen brojnim neslaganjima među partnerima kojima dijete nerijetko svjedoči a sukobi se nastavljaju i nakon razvoda, pri čemu roditelji često manipuliraju djetetovim osjećajima (Čudina – Obradović, Obradović, 2066.). Kada se uzme u obzir da je sam razvod izrazito stresno razdoblje za dijete, a još kada se uz to dijete uvlači u sukobe roditelja, tada je prilagodba djeteta na nove obiteljske okolnosti još teža. To potvrđuje i rad od Hajnić (2014.) u kojem stoji kako neki roditelji jednostavno ne preuzimaju odgovornost za odnos s djetetom i bivšim partnerom, čime razvod braka za djecu postaje još teže iskustvo. Također napominju da uključivanje drugih članova obitelji u roditeljski sukob smanjuje potrebnu podršku za dijete koju bi inače dobilo od ostalih članova obitelji. Tijekom obiteljske krize, partneri su više usmjereni na sebe i time se briga o dobrobiti djeteta stavlja u drugi plan. Otac koji je prije bio brižan i aktivan u odgoju, sada izbiva iz kuće, nema vremena za djecu i posvećen je planiranju novog života, a kod kuće je u sukobu s partnericom. Majke često nemaju energije i strpljenja baviti se djecom. Sve skupa stvara ozračje nesigurnosti za dijete (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). To često dovodi do toga da dijete postaje „nevidljivo“ i da se njegove potrebe i osjećaji zanemaruju. Roje Đapić i Buljan Flander (2019.) u svojem radu navode kako nije sam razvod braka roditelja taj koji je toliko problematičan, nego stalni konflikti među roditeljima kojima dijete često svjedoči. Stoga negativni obrasci komunikacije unutar obitelji mogu biti značajno otežavajuć čimbenik u prilagodbi obitelji na razvod. Prema autorima Davies i Cummings, (1994.) sukobi među roditeljima ne djeluju neposredno na emocionalne reakcije nego posredno stvaranjem osjećaja ugroženosti kod djeteta. Dakle, dijete sukobe najprije tumači kao strah i ugrozu (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). Schaan i sur. (2019.) utvrdili su da razdoblje konfliktnih odnosa među roditeljima predstavlja značajan emocionalni stres za dijete i da je povezano s razvojem ozbiljnih problema u području mentalnog zdravlja. Takvi neriješeni partnerski odnosi, između ostalog, povećavaju rizik za emocionalno zlostavljanje djece (Roje Đapić i Buljan Flander, 2019.).

Stalni roditeljski konflikti rezultiraju otuđenjem djeteta što je posebno opisano terminom „sindrom otuđenja od roditelja“ (eng. *Parental alienation syndrome – PAS*) kojega prvi uvodi Richard Gardner (1985., prema Hajnić, 2014.). Termin se odnosi na poteškoće koje manifestiraju djeca zbog svjesnog ili nesvjesnog ponašanja roditelja. Neke od manifestacija ovog sindroma kod djece su ocrnjivanje jednog roditelja, apsurdni razlozi za odbacivanje roditelja, viđenje jednog roditelja kao savršenog a drugog kao apsolutno lošeg, nedostatak krivnje zbog ponašanja prema otuđenom roditelju itd. (Hajnić, 2014.) Dakle, kao posljedica sukoba među roditeljima dijete se otuđuje od jednog od roditelja što se manifestira prethodno navedenim ponašanjima djeteta. No zapravo se u pozadini svega nalazi kontinuirana roditeljska manipulacija djetetom, koja predstavlja sljedeći problem s kojim se dijete suočava uslijed razvoda braka roditelja. Veliki napredak u ranoj detekciji otuđenog djeteta napravila je prof.dr.sc. Marina Ajduković¹ izradom „Liste za otuđenje“ koja se počela izrađivati 2017. godine u suradnji s UNICEF-om i Vladom RH. Time se otvara mogućnost stručnjacima da prvi identificiraju manipulativne oblike ponašanja roditelja.

Manipulacija je česta pojava uslijed razvoda braka koju roditelji mogu uzrokovati na svjesnoj ili nesvjesnoj razini. Bit manipulacije je u tome da roditelji koriste dijete kao sredstvo za osvetu drugom roditelju, pri čemu uopće ne vode računa o posljedicama koje to ostavlja na njihovo dijete. Vrlo česta manipulacija se u praksi može susresti u situaciji ostvarivanja osobnih odnosa djeteta s roditeljem s kojim ne živi. To se manifestira tako da svaki roditelj govori djetetu protiv drugog roditelja kada je dijete kod njega. Uzimajući u obzir da je dijete apsolutno odano svakom roditelju, ne želi povrijediti niti jednoga od njih te se suočava s velikim unutarnjim konfliktom. To najbolje opisuje primjer iz prakse kojega je ispričala psihologinja iz jednog zagrebačkog centra za socijalnu skrb, gdje su se roditelji natjecali oko pravljenja ručka djetetu, te je dijete jelo svaki dan dupli obrok kako ne bi „izdalo“ niti jednog roditelja i kao posljedicu toga je razvilo bulimiju. S druge strane, u izvješću pravobraniteljice za djecu (Filipović i sur., 2010.) navodi se kako se često susreću s manipulacijom od strane roditelja s kojim dijete živi. Primjerice, otežavanje ili onemogućavanje

¹ Treća europska konferencija s međunarodnim djelovanjem EAPAP-a: Separacija roditelja, otuđenje i oporavak djeteta: Razvoj standarda dobre prakse.; 2020. Kriminologija i socijalna integracija Vol 28 (2020) 2, 304 – 308.

kvalitetnog ostvarenja prava djeteta na susrete i druženja pod različitim neutemeljenim izgovorima. Takvo ponašanje roditelja može rezultirati time da dijete počne odbijati susrete s roditeljem s kojim ne živi. Moguća je i obrnuta situacija, da roditelj s kojim dijete ne živi stalno govori loše stvari djetetu o roditelju s kojim živi, što ponovno kod djeteta rezultira otporom.

3.3. Kratkoročne posljedice razvoda braka roditelja na djecu

Razvod braka roditelja je povezan s povećanim problemima prilagodbe kod djece i adolescenata, uključujući slabiji akademski uspjeh i povećano depresivno raspoloženje (D'Onofrio i Emery, 2019.). Međutim, ne reagiraju sva djeca jednako na razvod i odvajanje od roditelja. Prema istraživanju Čavarović – Gabor (2008.) kod neke djece odvajanje od jednog roditelja može izazvati bijes, srdžbu, tugu, razočaranje, a kod druge djece ti osjećaji ne moraju biti prisutni. Isto tako, tip reakcija djece ovisi o njihovoj dobi, financijskom statusu obitelji, promjeni škole, susjedstva, i naravno održavanju osobnih odnosa djeteta s roditeljem s kojim ne živi. Osim toga, za djecu koja su živjela u stalnom ozračju napetosti i nasilja, razvod može predstavljati značajno olakšanje, iako je takve djece ipak manje. Wallerstein i Kelly su 1980., (prema Čavarović – Gabor, 2008.) uočili nekoliko tipova emocionalnih reakcija djece na razvod roditelja: strah od napuštanja, zabrinutost za roditelje, osjećaj tuge, osamljenosti odbačenosti, sukob lojalnosti te bijes i agresija. Isto tako, mogu se razlikovati faze kroz koje dijete prolazi od trenutka kada je saznalo za razvod roditelja, koje su prvi utemeljili Holman i Froiland (1977., prema Obradović, 1991., prema Laklija i sur., 2005.). Prvu fazu obilježava negiranje realnosti razvoda. Djeca sanjare o tome kako su sretno živjeli s roditeljima dok nisu saznali da budućnost tako neće izgledati. Drugu fazu obilježava bijes. Česti su emotivni ispadi, sukobi s vršnjacima ili s odraslima, naročito s odraslima koji imaju odgojnu funkciju (npr. nastavnici, odgojitelji). Treću fazu autori nazivaju nagodbom. Nakon faza negiranja i bijesa, djeca često pokušavaju naći rješenje u nagodbi sa samim sobom. Točnije, misle da će njihova poslušnost ili marljivost riješiti problem. Četvrtu fazu obilježava depresivnost, dijete smatra da je ono krivo za razvod roditelja. Prihvatanje predstavlja petu fazu, u kojoj djeca prihvaćaju realnost kakva jest, neovisno o njihovim željama.

Emocionalne reakcije obično obuhvaćaju aksioznost, depresiju i agresiju, čija je posljedica smanjena samokontrola i odgovornost (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). Anksioznost se često povezuje s djetetovom brigom o vlastitoj sigurnosti i nepovjerenjem u odanost roditelja (Wolfe, 2002., prema Matošević, 2020.). Razdvajanje od jednog roditelja kao posljedica razvoda za dijete predstavlja gubitak koji treba proraditi. Često se javlja i depresija uslijed manjka roditeljske pozornosti. Kod depresije u djece, primarna emocija je tuga, a mogu se pojaviti i potištenost, obeshrabrenost i usamljenost (Matošević, 2020.). Agresija spada u eksternalizirane probleme, koji za razliku od internaliziranih, su ponašanja koja su vidljiva i uočljiva okolini. Kod djece se to najčešće manifestira kroz agresivno ponašanje, neposlušnost, plačljivost, prigovaranje i manju naklonost prema roditeljima, učiteljima i vršnjacima (Matošević, 2020.). Češće se javljaju kod dječaka nego kod djevojčica (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Adolescenti su skloniji delinkventnom ponašanju poput izazivanja tučnjave, sitnih krađa, uništavanja tuđih predmeta, prodavanja droge, pisanja grafita i sl. (Amato, 2001., prema Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). Na ove probleme okolina brže reagira (s obzirom da su vidljivi) te postoji veća vjerojatnost da će dijete tako dobiti adekvatnu i pravovremenu pomoć u većoj mjeri nego ono koje ima samo internalizirane probleme.

Razvod braka nepovoljno djeluje na djetetovu sliku o sebi, što se povezuje s nižim samopoštovanjem. Međutim, u današnje vrijeme uočeno je da razvod ne mijenja toliko djetetovu sliku o sebi s obzirom da se razvod ne tumači toliko nepovoljno te se ne kritizira kao prije (Amato, 2001., prema Čudina – Obradović, Obradović, 2006.).

3.4. Dugoročne posljedice razvoda braka roditelja na djecu

Poznato je da razvod braka može ostaviti dugotrajne posljedice na djecu koje se mogu manifestirati u odrasloj dobi, što potvrđuju sljedeća istraživanja. Kod mladih odraslih koji su u djetinjstvu prošli kroz razvod braka roditelja uočen je povećan rizik od predbračne trudnoće, učestalog mijenjanja posla i rastave braka (Rodgers, 1994., prema Schaan i sur., 2019.). Djeca razvedenih roditelja postižu slabije rezultate u školi, završavaju niže razine obrazovanja i veća je vjerojatnost da će odustati od daljnjeg obrazovanja u odnosu na djecu iz cjelovitih obitelji (Wolfe, 2002, prema Matošević, 2020.). Isto tako, djeca koja su u djetinjstvu bila izložena roditeljskim konfliktima u

odrasloj dobi imaju više teškoća sa samopouzdanjem, osobnom efikasnošću, više simptoma depresije, nesigurne oblike privrženosti i da češće zloupotrebljavaju sredstva ovisnosti (Baker i Ben-Ami, 2011., prema Roje Đapić i Buljan Flander, 2019.). Djeca razvedenih roditelja kraće se zadržavaju u obrazovanju i ne postižu bolji socio-ekonomski položaj u društvu. To je povezano s lošijom ekonomskom situacijom nakon razvoda koja je spomenuta na početku, gdje jedan roditelj, najčešće majka, nema financijsku mogućnost priuštiti djetetu dugotrajno školovanje bez pomoći oca (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). Dugoročne posljedice razvoda braka često se odražavaju i na buduće partnerske odnose i bračnu kvalitetu. Obično se to manifestira kroz probleme u komunikaciji s partnerom i iskazivanje negativnih emocija, teže se odlučuju na sklapanje braka a spremniji su ga i razvrgnuti (Amato, 2000., prema Čudina-Obradović, Obradović, 2006.). Osim toga, sukobi i razvod dugoročno narušavaju psihičku stabilnost djece u odrasloj dobi (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.).

Obitelji u kojima nakon razvoda dijete živi s majkom, a ostvaruje osobne odnose s ocem predstavljaju dvostruko veći rizik za razvoj problema mentalnog zdravlja kod djeteta, u odnosu na obitelji u kojima roditelji žive zajedno (Lucas i sur., 2013.). Goisis i sur. (2019.) u svojem istraživanju utvrdili su da, nakon separacije roditelja, postoji veća vjerojatnost za pogoršanjem djetetovog zdravstvenog ponašanja, da prihodi kućanstva budu u donjem kvintilu dohotka, i da roditelj koji primarno skrbi o djetetu razvije depresiju. Dugoročno gledajući, povezanost između razvoda braka roditelja i mentalnog zdravlja dosta ovisi o otpornosti, osjetljivosti na odbijanje i doživljene traume u djetinjstvu. Točnije, otpornost i osjetljivost djeteta na odbijanje su ključni čimbenici za uspješno suočavanje s iskustvom separacije roditelja (Schaan i Vogele, 2016.). Mnoga djeca iz razvedenih brakova postižu visoko obrazovanje i dobar socio – ekonomski položaj, ali su u tim slučajevima prisutni snažniji zaštitni čimbenici (Čudina – Obradović, Obradović, 2006.). Time se potvrđuje ranije opisana veza između otpornosti i lakše prilagodbe djeteta na doživljeno iskustvo razvoda braka roditelja.

3.5. Zaštitni čimbenici prilagodbe djeteta na razvod

Čudina – Obradović i Obradović (2006.) navode pet moderatora utjecaja razvoda i njegovih negativnih učinaka koji pomažu djeci da se prilagode novim uvjetima života. Najprije navode rod djeteta objašnjavajući kako razvod nepovoljnije djeluje na dječake nego na djevojčice, iz razloga što većinom djeca nakon razvoda žive s majkom, pa dječacima nedostaje socijalizacijski model (prema Hetherington i sur., 1978.). Međutim novija razmatranja pokazuju da to ovisi o dobi u kojoj se djeca nalaze, pa se razlike između dječaka i djevojčica ne smatraju značajnima (prema Amato, 2001.). Drugi moderator koji navode je dob djeteta. Smatra se kako djeca između treće i devete godine teže reagiraju na razvod braka, ali je takvo mišljenje uglavnom zastarjelo. Danas prevladava mišljenje da su djeca bilo koje dobi jednako osjetljiva na razvod, iako to nije općeprihvaćeno (prema Amato, 2001.). Zatim kao važan moderator navode i podršku koju dijete dobiva iz okoline, bilo da je riječ o vršnjacima, školi ili pomoći stručnih osoba. Rod roditelja s kojim dijete živi također se smatra važnim za prilagodbu. Većinom se smatra da je za djecu najbolje da žive s majkama, ali se u tom slučaju zanemaruje ranije navedena potreba dječaka za modelom socijalizacije. Posljednji moderator su osobine roditelja, u što spada snalažljivost, prilagodljivost i odgovornost roditelja u novim životnim okolnostima.

Među bitnim čimbenicima zaštite na strani obitelji Roje Đapić i Buljan Flander (2019.) navode nisku razinu roditeljskih sukoba i njihovo konstruktivno rješavanje te kvalitetan odnos roditelja i djece koji je povezan s pozitivnom komunikacijom. Pozitivna obiteljska komunikacija ima značajnu važnost u reduciranju obiteljske neprilagođenosti na razvod. Prvenstveno, kada je riječ o djeci, pozitivna komunikacija omogućava da promjene s kojima se suočavaju uslijed razvoda budu minorne, a ujedno im može poslužiti kao dobar resurs za suočavanje s budućim stresnim situacijama. Ona također pridonosi i većoj obiteljskoj kohezivnosti i fleksibilnosti (Herrero i sur., 2020.). Roditelji uslijed stresa uzrokovanog razvodom znaju imati oslabljenu toleranciju na dječje teškoće i zahtjeve, pružaju im manje podrške i nježnosti, smanjuje se njihova uključenost u djetetovu svakodnevicu, te postavljaju nerealna očekivanja prema djeci (Vandervalk i sur., 2004., prema Pećnik i Klarić, 2020.). Za očuvanje zdravih obiteljskih odnosa, važno je da članovi obitelji otvoreno dijele svoje osjećaje,

preuzmu odgovornost za njih i nastoje ugoditi jedni drugima što će im omogućiti lakši prolazak kroz kriznu okolnost (Berc, 2012.). U zaštitne čimbenike na strani djeteta Matošević (2020.) ubraja sposobnost emocionalne regulacije i temperament. Važno je za dijete da ima sposobnost iskazati vlastite emocije, a ne da ih potiskuje. Ujedno se za djecu teškog temperamenta smatra da neće razviti dobru emocionalnu regulaciju. Međutim, kako bi dijete postiglo dobru emocionalnu regulaciju, potrebno je da ima dobar model od svojih roditelja koji će djecu poticati na iskazivanje emocija. Sažeti prikaz zaštitnih čimbenika nalazi se u tablici:

Tablica 3.1.

Zaštitni čimbenici za lakšu prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja

ZAŠTITNI ČIMBENICI ZA PRILAGODBU NA RAZDVAJANJE RODITELJA	
Povezani s djetetom	Povezani s obitelji
Inteligencija	Niska razina roditeljskog sukoba
Emocionalna regulacija	Zrele strategije rješavanja problema
Temperament	Kvaliteta odnosa roditelj - dijete
	Kooperativno suroditeljstvo
	Podrška rodbine

(Izvor: Matošević, 2020.; Roje Đapić i Buljan Flander, 2019.)

4. Izvori podrške djetetu u prilagodbi na razvod i separaciju roditelja

Sukladno prethodno opisanim učincima razvoda i separacije roditelja na djecu, nesumnjivo je da takve okolnosti ostavljaju traga na funkcioniranje djeteta. Često se zna čuti u razgovoru s roditeljima izjave poput „ma što on/a zna“ ili „dijete to svakako ništa ne razumije“ i sl., što je potpuno krivo stajalište. Djeca jako dobro uočavaju i osjete što se događa oko njih ili što se razgovara. Schaffer (1996., prema Laklija i sur., 2005.) navodi kako su djeca od najranije dobi već svjesna emocionalnog ozračja u obitelji i osjete tugu, uznemirenost i nezadovoljstvo. Stoga je bitno da roditelji budu svjesni da njihovo dijete itekako osjeti njihova neslaganja, konflikte ili povećanu

odsutnost jednog od roditelja. Ovaj dio rada će se stoga osvrnuti na načine na koje stručnjaci i djetetova neposredna okolina mogu pomoći djetetu da lakše prebrodi razvod braka i separaciju roditelja.

4.1. Formalna podrška

U procesu razvoda braka obično se dijete susreće s velikim brojem stručnih osoba koje djeluju u skladu s dobrobiti djeteta. Ovisno o složenosti pojedinog slučaja, može biti uključen širok krug stručnjaka, poput obiteljskog liječnika, pedijatra, psihijatra, stručnog osoblja škole ili vrtića, posebnog skrbnika, psihologa, socijalnih pedagoga i socijalnih radnika. Osim toga, snažna je uloga i civilnog sektora koji može biti snažan izvor podrške za obitelj i pokretač pozitivnih promjena. Svaki od tih stručnjaka u nekom trenutku može doći u kontakt s djetetom te je stoga vrlo važno da oni budu posebno educirani i osjetljivi kako bi mogli na odgovarajući način pristupiti djetetu i pružiti mu odgovarajuću podršku.

4.1.1. Zdravstveni sustav

Zdravstvena skrb započinje s liječnikom obiteljske medicine koji prvi dolazi u kontakt s pacijentom, te ga prema potrebi šalje na daljnje preglede. Slično je i s obiteljima koje prolaze kroz razvod braka ili drugu stresnu situaciju. Također, obiteljski liječnici imaju i ključnu ulogu u prepoznavanju zlostavljanja ili zanemarivanja djeteta, iako nerado s pacijentima pokreću takve teme (Ajduković, Ajduković, 2010.). Dakle, važno je naglasiti da će obiteljski liječnik nerijetko prvi uočiti određene rizike u obitelji i u ponašanju djeteta. Prethodno je spomenut nepovoljan utjecaj razvoda braka na mentalno zdravlje djece, gdje je posebno naglašena važnost multidisciplinarnog pristupa zaštiti mentalnog zdravlja, koja uključuje liječnike, psihologe, socijalne radnike, defektologe itd. (Božičević, Brlas, Gulin, 2012.). Naposljetku, ne smije se zanemariti i uloga liječnika pedijatra koji isto tako može biti važan izvor podrške za dijete tijekom razvoda. Pedijatar kao specijalist bi trebao moći najbolje prepoznati promjene u zdravstvenom stanju djeteta.

4.1.1.1. Liječničke intervencije

Prema Britvić (2010.) obiteljski liječnik najbolje poznaje roditelje i djecu, njihove osobne potencijale i međusobne odnose. Samim time, obiteljski liječnik može biti presudna figura u osnaživanju i djece i roditelja za prevladavanje krize. Ponekad će i sama mogućnost otvorenog razgovora s obiteljskim liječnikom djelovati vrlo oslobađajuće. Obiteljski liječnik će također, u slučaju uočavanja rizika i promjena u ponašanju djeteta ili u psihofizičkom funkcioniranju, uputiti dijete na pregled psihijatra ili kojeg drugog stručnjaka. Isto tako, važno je da liječnik posjeduje odgovarajuće komunikacijske vještine za rad s djecom koja prolaze razvod braka, uspostavi s njima odnos povjerenja i stvori sigurno ozračje u kojem će dijete moći slobodno razgovarati.

U slučaju razvoda braka, potencijalna uloga pedijatra bi uključivala pažljivo razmatranje djetetovih fizičkih i emocionalnih potreba i komuniciranje o tome s njegovim roditeljima. Može roditeljima predložiti i da razmotre uključivanje u nekakav oblik savjetodavne podrške kako bi djetetu pomogli da lakše prebrodi razvod braka (Cohen i sur., 2016.).

Westman i sur. (1970.) navode da dječji psihijatar može imati preventivnu ulogu u nekoliko područja uslijed razvoda: nastavak konflikta među roditeljima i nakon razvoda, djetetova manipulacija roditeljima kako bi ili ponovno spojilo roditelje ili ih vratilo u konfliktan odnos prije samog razvoda, kada jedan roditelj preko djeteta nastoji naštetiti drugom roditelju, i naposljetku uplitanje bliskih članova obitelji (najčešće baki i djedova) u konflikte. Dakle, psihijatri nastoje zaštititi interes djeteta uslijed nepovoljnih obiteljskih procesa koji su posljedica razvoda. Daju i svoje mišljenje koje se može uzeti u obzir i na sudu prilikom odlučivanja o pravima i dobrobiti djeteta. Primarno pružaju podršku djeci koja uslijed razvoda manifestiraju poremećaje u ponašanju ili druge poteškoće mentalnog zdravlja (najčešće anksioznost i depresija). Kao liječnici, psihijatri propisuju i farmakoterapiju za poteškoće mentalnog zdravlja kod djece koji se mogu razviti uslijed stresnog perioda razvoda roditelja

4.1.2. Sustav odgoja i obrazovanja

Dijete koje prolazi kroz razvod braka svojih roditelja često manifestira određene probleme u ponašanju u školi ili vrtiću. Učitelji ili odgajatelji mogu često uočiti promjene bilo u ponašanju djeteta, njegovom općem uspjehu u školi ili smanjenoj koncentraciji, kao što je ranije bilo spomenuto. U društvu je prisutno stajalište da škola ne treba svojim intervencijama zadirati u domenu obiteljskih odnosa, pogotovo kada je riječ o razvodu (Cottongim, 2002., prema Swan 2017.). Baš naprotiv, učitelji mogu biti važan izvor podrške za djecu s obzirom da su u međusobnom kontaktu gotovo svakodnevno. Moguće je, isto tako, da se između učitelja i djeteta stvori transferni odnos gdje će dijete projicirati emocije iz odnosa s roditeljem u odnos s učiteljem. To je posebno često kod djece koja u primarnoj obitelji nisu imala stalnu i čvrstu bazu zbog roditeljskih konflikata, pa tu sigurnu bazu pronalaze upravo u učitelju (Mindoljević Drakulić, 2014.). Osim nastavnog osoblja, svaka škola mora imati barem jednog stručnog suradnika koji je dužan biti upoznat s bilo kakvom problematikom s kojom se dijete suočava, bilo da je vezano izravno uz školu ili izvan nje. To su najčešće pedagozi, psiholozi, socijalni pedagozi i socijalni radnici, iako ovih potonjih ima iznimno malo u školama u Hrvatskoj.

4.1.2.1. Odgojno – obrazovne intervencije

Jedan od najlakših načina na koji nastavnici mogu pomoći djetetu jest aktivno slušanje. Djeca mogu doći u školu preplavljena emocijama i osjećati kao da se njihov cijeli svijet ruši. Upravo tada, djeci će puno olakšati dijeljenje osjećaja s podržavajućom odraslom osobom, pogotovo ako ne žele dijeliti svoje osjećaje doma s roditeljima kako ih ne bi uzrujali. Osim toga, učitelji trebaju imati više razumijevanja za dijete u tom osjetljivom periodu. Primjerice, to što je dijete zaboravilo domaću zadaću ne znači da je rezultat njegovog nerada (Swan, 2017.).

Isto tako, u Ujedinjenom Kraljevstvu se pridaje veliki značaj projektima na razini škole kojima se želi pružiti podrška djeci s emocionalnim i ponašajnim teškoćama. Primjer jednog takvog projekta je „eng. *The Place to Be*“ koji nudi uslugu savjetovanja za osnovnoškolsku djecu suočenu s različitim emocionalnim teškoćama, uključujući i razvod. Omogućen je i rad s roditeljima koji za to osjete potrebu, a ako izraze želju za osobnim savjetovanjem, tada ih se upućuje na drugo mjesto gdje mogu dobiti takvu uslugu (Hawthorne i sur., 2003.).

Školsko savjetovanje bazirano na dokazima (*eng. evidence-based school counseling*) podrazumijeva korištenje postojećih empirijskih dokaza u planiranju, implementaciji i evaluaciji školskih savjetodavnih programa i intervencija (prema Dimmitt, Carey, Hatch, 2007.) Time se školske savjetovatelje potiče na proučavanje i korištenje literature čime će se unaprijediti njihova praksa i intervencije koje poduzimaju u radu s djecom razvedenih roditelja. Primjer programa koji njeguje taj pristup je CODIP (*eng. Children of Divorce Intervention Program*) koji je usmjeren na reduciranje stresa kod djece povezanog s razvodom roditelja i izgradnjom vještina za suočavanje u podržavajućem okruženju. CODIP program može pomoći djeci koja se suočavaju s anksioznošću, depresijom ili teškoćama u učenju koje su povezane s prilagodbom na razvod (Connolly i sur., 2009.).

U hrvatskom školstvu takva praksa nije još uvijek toliko razvijena i rijetko se može čuti da neka škola provodi određene aktivnosti usmjerene na tematiku razvoda braka. Na portalu Pedagoški svijet ² mogu se naći korisni primjeri radionica s različitim temama koje su namijenjene satu razredne nastave. Među njima se nalaze primjerice radionice o pravima djece i nošenju s osjećajima što može biti od pomoći za djecu koja prolaze iskustvo razvoda. Osim toga mogu se naći i korisni savjeti o pozitivnoj komunikaciji između roditelja i djece.

Školski socijalni rad se može definirati kao specijalizirana djelatnost koja povezuje i koordinira školu, obitelj i lokalnu zajednicu u svrhu postizanja školskog uspjeha djeteta (Berc, 2014.). Istraživanje koje je provela Berc (2014.) u osnovnim školama u četiri hrvatske županije, pokazalo je da postoji najveća potreba za socijalnim radnicima u školama u području savjetovanja s učenicima i obiteljima, provođenja preventivnih programa, poboljšanja suradnje s centrima za socijalnu skrb i sl. Posebno je značajan savjetodavni rad s učenicima i obitelji kada se radi o nekim rizičnim životnim situacijama, poput razvoda braka, poremećenih obiteljskih odnosa i nasilja u obitelji. U stranoj literaturi može se pronaći nekoliko primjera potpore djeci od strane socijalnih radnika koji rade u školama. Primjerice, jedan od mogućih oblika podrške djeci razvedenih roditelja je kroz grupni rad koji se organizira u školi i vodi ga socijalni

² Pedagoški svijet, 2015. posjećeno na mrežnoj stranici http://www.st-pedagozi.net/?page_id=3744 dana 24.5.2022.

radnik. Takav grupni rad ima tri značajne prednosti u radu s djecom razvedenih roditelja. Prvenstveno, s obzirom na povećan trend razvoda braka, škole i druge ustanove susreću se sa sve većim brojem djece razvedenih roditelja. Stoga grupni rad predstavlja efikasan način korištenja resursa socijalnog rada. Drugo, grupno okruženje pomaže normalizaciji iskustva razvoda braka roditelja i pruža podršku djeci iz prve ruke. I treće, razvod često uzorkuje neugodne probleme za djecu, stoga je djeci ugodnije razgovarati o tim poteškoćama s drugim vršnjacima iz grupe (Benedek i Benedek, 1979.). Djeca razvijaju vještine suočavanja, normaliziraju procesa razvoda braka, uči djecu kako se zauzeti za sebe i podijeliti svoju zabrinutost s članovima obitelji, smanjuje usamljenost, pospješuje akademski uspjeh. Uvodni susreti fokusiraju se na afektivne komponente razvoda kroz uporabu skečeva i granje uloga s ciljem normalizacije procesa razvoda. Središnji susreti usmjereni su na razvoj kognitivnih vještina uporabom modela za rješavanje problema od pet koraka. Također se koristi i metoda igranja uloga koja je usmjerena na situacije koje su izvan djetetove kontrole i učenje načina kako izbjeći uključenost u roditeljske konflikte. Završni susreti fokusiraju se na kontrolu, suzbijanje i posljedice ljutnje, te prikladne načine za izražavanje ljutnje (Johnson, 2013.). Općenito se grupni rad u socijalnom radu smatra vrlo korisnim zbog različitih mogućnosti rada s korisnicima, korištenjem kreativnih tehnika i oslobađajućim djelovanjem na korisnike. Nesumnjivo je da grupni rad s djecom razvedenih roditelja može imati brojne pozitivne učinke po pitanju smanjenja negativnih posljedica razvoda braka.

U Hrvatskoj postoji problem manjka socijalnih radnika zaposlenih u školama. Može se dugo polemizirati zašto je tome tako, ali je sigurno da bi njihova redovita prisutnost u školama pridonijela smanjenju opterećenosti sustava socijalne skrbi. Neovisno radi li se samo o djeci razvedenih roditelja, socijalni radnici u školama mogu prepoznati obiteljsku problematiku i reagirati brže, te razgovore s roditeljima obavljati direktno u školama. No realnost je potpuno drugačija. Zabrinjavajuće je da neke škole čak nemaju niti psihologe, nego samo pedagoge. To značajno otežava pravovremenu intervenciju socijalnih radnika kada je riječ o zaštiti dobrobiti djeteta.

4.1.3. *Pravosudni sustav*

Također, u sudskim postupcima o osobnim i imovinskim pravima i interesu djeteta, djetetu se dodjeljuje posebni skrbnik koji ga zastupa i obavještava o postupku, ali isto tako njegova uloga treba biti i suportivna (Obiteljski zakon, NN, 13/15, 98/19., čl. 240.). Skrbnik je dužan obavijestiti dijete o predmetu, tijeku i ishodu spora na djetetu razumljiv način, te razgovarati s roditeljima ili drugim bliskim osobama ako to smatra potrebnim ili ga na to obveže centar za socijalnu skrb. Posebni skrbnici trebaju biti osobe koje imaju razvijene komunikacijske vještine za razgovor s djecom, posebno s djecom u situacijama osobite ranjivosti, te trebaju biti multidisciplinarno educirani o pravima i potrebama djece različitih dobnih skupina (Rešetar i Rupić, 2016.). Osim posebnog skrbnika, u pravosudnom sustavu vrlo je značajna uloga pravobraniteljice za djecu koja je ovlaštena upozoravati, predlagati i davati preporuke nadležnim tijelima državne uprave, lokalnim i regionalnim samoupravnim tijelima, pravnim i fizičkim osobama te zahtijevati izvješća o poduzetim mjerama³. Po službenoj dužnosti ovlaštena je podnijeti prijavu nadležnom državnom odvjetništvu i centru za socijalnu skrb ako sazna da je dijete izloženo nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju. U posljednjem izvješću Pravobranitelja za djecu iz 2021. godine⁴ najčešće prijave u području razvoda braka bile su: roditeljsko neslaganje o organizaciji djetetovog života nakon razvoda, manipulacija djetetom, partnerski sukobi kojima svjedoče djeca te javno objavljivanje djeteta na društvenim mrežama od strane jednog roditelja. Pravobraniteljici može svatko podnijeti prijavu ako sumnja u povredu prava djeteta.

4.1.4. *Sustav socijalne skrbi*

Socijalni radnici kao profesionalci se u svakodnevnom radu susreću s obiteljima i djecom koja su potrebiti njihove podrške. Najčešće su zaposleni u centrima za socijalnu skrb i obiteljskim centrima. U postupku razvoda braka, socijalni radnici su neizostavna figura ako se radi o supružnicima koji imaju zajedničku maloljetnu djecu. Prethodno su već spomenuti postupci obveznog savjetovanja i obiteljske medijacije

³ Pravobranitelj za djecu, *Kako i kada se obratiti pravobraniteljici za djecu?*, 2017.; posjećeno na stranici <https://dijete.hr/hr/kada-i-kako-se-obratiti-pravobraniteljici-za-djecu/> dana 24.5.2022.

⁴ Izvješće pravobraniteljice za djecu, 2021.; posjećeno na stranici <https://dijete.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2021-godinu/> dana 24.5.2022.

koji su često predvođeni od strane socijalnih radnika. U tim postupcima socijalni radnici se primarno usmjeravaju na interes djeteta, stoga se može reći da obiteljska medijacija ima preventivnu ulogu. Ona je dijelom usmjerena na smanjuje trajanje sukoba, povećava sklad u brizi za djecu te unaprjeđuje roditeljsko partnerstvo nakon prestanka bračne zajednice. Odnosno, medijacijom se nastoji vratiti odgovornost roditeljima za dobrobit njihove djece (Sladović Franz, 2005.). Time se stvara pozitivnije obiteljsko ozračje za dijete kojemu su u tom stresnom razdoblju potrebna oba roditelja i njihova zajednička uključenost u brigu i skrb.

4.1.4.1. Intervencije u sustavu socijalne skrbi

Socijalni radnici su često prvi stručnjaci koji stupaju u kontakt s obitelji i djecom u situaciji razvoda braka. Ovisno o dobi i zrelosti djeteta, obavljaju razgovor (u suradnju s ostalim stručnjacima u timu) s njime uz primjenu komunikacijskih vještina. Kroz razgovor utvrđuju psihofizičko stanje djeteta, obiteljsku atmosferu, odnos djeteta s pojedinim roditeljem ili drugim članom obitelji. Iz iskustva s prakse u Poliklinici za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, mogla se vidjeti i primjena kreativnih metoda u radu socijalne radnice, koja je pojedinačno razgovarala s djecom a posebno s roditeljima. U razgovoru s djecom se poslužila crtežima, slagalicama, sličicama, koje su joj poslužile i za uspostavu odnosa povjerenja s djetetom, ali i za provjeru kognitivnog razvoja djeteta. Osim toga, uloga socijalnog radnika može biti značajna u prepoznavanju znakova zlostavljanja, zanemarivanja ili manipulacije djetetom koje nisu tako rijetke uslijed razvoda braka. I u tom dijelu socijalni radnik može biti primarni izvor podrške za dijete kao odrasla stručna osoba u koju dijete ima povjerenja.

Nadalje, kada je riječ o uključivanju djeteta u postupak razvoda, gdje se traži mišljenje i stav djeteta, Laklija i sur. (2005.) su utvrdili da su takvi slučajevi u Hrvatskoj rijetki. Stručnjaci se nevoljko odlučuju za tu opciju s obzirom da smatraju da to nije uvijek u interesu djeteta kojega se nastoji štititi. S druge strane, neposredno davanje mišljenja djeteta o tome s kojim roditeljem želi živjeti je često uvjetovano dobi djeteta. Što je dijete starije i zrelije, želi imati veću mogućnost izražavanja svojeg stava i razmišljanja.

Centri za socijalnu skrb najčešće posreduju u zaštiti dobrobiti djeteta uslijed razvoda, bilo kroz postupke obveznog savjetovanja i medijacije, davanje mišljenja na sudu kada se odlučuje o skrbništvu, ili u obliku izravnog rada s djecom. Primjer takve radionice je MKSS ili „male kreativne socijalizacijske skupine“ koje su provedene na međimurskom području u sklopu centara za socijalnu skrb. Njihov cilj je otklanjanje neželjenih odstupanja u ponašanju osnovnoškolske djece kroz učenje socijalnih vještina putem igre. Pojedinačni ciljevi programa su: razvoj zaštitnih čimbenika kod djece; osnaživanje i jačanje samopouzdanja; jačanje pozitivne slike o svakom djetetu; učenje socijalnih vještina; poticaj i razvoj kvalitetne komunikacije; senzibiliziranje nastavnika i učitelja o problemima djece; osvještavanje roditelja za uočavanje problema koje djeca imaju, a isto tako i njihovo aktivno uključivanje u rješavanje istih; izmjene roditeljskih stavova o odgoju; primjerenije iskazivanje osjećaja roditelja spram djece. Program je namijenjen djeci iz rizičnih obitelji, među kojima su i razvedene obitelji, i svima koji manifestiraju neke poremećaje u ponašanju (Starčević, 2007.).

Obiteljski centri općenito pružaju usluge bračnog, obiteljskog i individualnog savjetovanja, te nude mogućnost grupnih susreta i rada. Isto tako u obiteljskim centrima se mogu ostvarivati osobni odnosi roditelja i djece. Primjerice, u Obiteljskom centru Slavonski Brod postoji posebno opremljena prostorija s igračkama i sadržajima za djecu gdje se osobni odnosi djece i roditelja odvijaju pod nadzorom stručnog djelatnika centra. Još jedan dobar primjer prakse je u Obiteljskom centru Ličko-senjske županije gdje se provodi program pod nazivom „Pinklec“. Riječ o programu podrške djeci razvedenih roditelja koji ima za cilj pomoći djeci osnovnoškolske dobi da se nose s novonastalom situacijom. Program se provodi kroz dvanaest radionica za djecu, a organiziraju se i četiri radionice za roditelje (Svetić, 2011.).

4.1.5. Civilni sektor

Civilni sektor obuhvaća organizacije u koje se dobrovoljno uključuju svi članovi društva radi ostvarenja nekog zajedničkog interesa. Često obuhvaća udruge, zaklade, fondacije i slične organizacije koje teže ostvarenju društveno korisnog interesa. Tako

će ovdje biti navedeno nekoliko primjera organizacija civilnog društva koje pružaju usluge za roditelje i djecu koji se suočavaju s razvodom.

4.1.5.1. Intervencije civilnog društva

Centar za edukaciju, savjetovanje i humanitarno djelovanje „Krugovi“⁵ provodi radionice namijenjene djeci čiji roditelji prolaze kroz razvod braka. Na radionicama djeca imaju priliku učiti o ugodnim i neugodnim emocijama te strategije nošenja s neugodnim emocijama. Ciljevi radionica su razvoj socijalnih vještina, stvaranje grupne povezanosti, razvoj empatije, davanje podrške sebi i drugima, prepoznavanje i nošenje s vlastitim emocijama.

Centar za pružanje usluga u zajednici „Luka Ritz“⁶ u sklopu kojeg djeluje savjetovalište objavio je na svojim stranicama koristan blog vezan uz separaciju djece od roditelja uslijed aktualne situacije s pandemijom, stavljajući naglasak na djecu koja od prije žive odvojeno od jednog roditelja zbog razvoda. Daju korisne savjete o tome kako roditelji mogu pomoći djeci prebroditi separaciju u takvim stresnim okolnostima pandemije.

Hrabri telefon se već dugo godina ističe kao najpoznatija linija za roditelje i djecu. U sklopu Dječje kuće „Borovje“⁷ provode radionice za djecu razvedenih roditelja kojima je cilj poboljšati kvalitetu odnosa roditelj-dijete i olakšati djeci nošenje s neugodnim emocijama. Radionice su namijenjene djeci od 8 do 10 godina i besplatne su, a provode ih stručnjaci mentalnog zdravlja.

Važno je i napomenuti oblike suradnje civilnog sektora i javnih institucija u pružanju podrške roditeljima i djeci koji prolaze kroz krizno razdoblje. Tu se ističe projekt „Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima“⁸ u suradnji udruge RODA, triju Centara za socijalnu skrb, Organizacije

⁵ Radionice za djecu koja prolaze kroz proces rastave roditelja, 2020.; posjećeno na stranici <https://krugovi.hr/radionice-za-djecu-koja-prolaze-kroz-proces-rastave-roditelja/> dana 24.5.2022.

⁶ Moji rastavljeni roditelji i COVID-19, 2020.; posjećeno na mrežnoj stranici <http://www.centar-lukaritz.hr/blog/moji-rastavljeni-roditelji-covid-19/> dana 24.5.2022.

⁷ Radionice za osnaživanje djece razvedenih roditelja, 2019.; <https://udruga.hrabritelefon.hr/novosti/radionice-za-osnazivanje-djece-razvedenih-roditelja/> dana 24.5.2022.

⁸ Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima, 2015.; posjećeno na mrežnoj stranici https://www.researchgate.net/publication/311846293_Potrebe_roditelja_i_pruzanje_usluga_roditeljima_za_koji_podizu_djecu_u_otezanim_okolnostima

za građanske inicijative (O.G.I.) i S.O.S. – savjetovanje, osnaživanje, suradnja. U projektu sudjeluju timovi volontera koji će kroz grupne radionice pomagati roditeljima koji u otežanim okolnostima odgajaju djecu, gdje se između ostalih nalaze i jednoroditeljske obitelji, nakon razvoda braka.

4.2. Neformalni izvori podrške

Jednako kao i prethodno opisani formalni izvori podrške, značajnu važnost u prilagodbi djeteta na razvod i separaciju roditelja imaju i neformalni izvori podrške. U nastavku će biti riječ o tome kako roditelji, drugi članovi obitelji i vršnjaci mogu utjecati na prilagodbu djeteta na razvod.

4.2.1. Roditeljska uloga

Prethodno je bilo dosta riječi o tome kako roditeljsko ponašanje, međusobni sukobi i neslaganja ostavljaju negativne posljedice na dijete i njegov daljnji razvoj. Međutim, moguće je da roditelji, iako se razvode, budu i dalje veliki oslonac i podrška djetetu. U literaturi se mogu pronaći brojne smjernice i korisni savjeti za roditelje o tome kako djeci olakšati razvod i razdvajanje, pa će u nastavku biti prikazano nekoliko takvih primjera.

Gable i sur. (2004.) opisuju kako djeca ovisno o dobi shvaćaju razvod roditelja te daju smjernice za roditelje kako mogu pomoći djetetu da bolje razumije i prebrodi razvod braka, ovisno o dobi djeteta. Slijedi kratak prikaz tih smjernica:

- 1) Dojenčad: roditelji trebaju pokušati održati uobičajenu rutinu, potvrditi svoju prisutnost djetetu tjelesnom naklonošću i toplim riječima, držati u blizini djetetove omiljene igračke, deke i sl.
- 2) Manja djeca koja su tek prohodala: roditelji trebaju provoditi više vremena s djecom, pružati fizičke i verbalne potvrde svoje ljubavi prema djetetu, pokazati razumijevanje za djetetovo ponašanje, dati mu vremena i podrške.
- 3) Predškolska djeca i djeca u nižim razredima osnovne škole: roditelji bi trebali ponavljati djeci da ona nisu kriva za razvod, naglasiti kako će dalje skrbiti o njima, razgovarati o njihovim osjećajima i mišljenjima, biti osjetljivi na njihove strahove, podržati vezu djeteta s drugim roditeljem, zajedno čitati knjige o djeci i razvodu.

- 4) Pred-tinejdžeri i adolescenti: roditelji bi trebali održati otvorenu komunikaciju, potvrditi djeci svoju ljubav i uključenost u njihov život, oba roditelja trebaju znati djetetove prijatelje, način provođenja slobodnog vremena i voditi računa o školskom uspjehu, te se truditi održati uobičajene obiteljske rituale.

Na stranicama Hrabrog telefona ⁹ mogu se pronaći korisni savjeti za roditelje o tome kako razgovarati s djecom o razvodu. Navodi se sljedeće: roditelji trebaju zajedno reći djetetu istinu o razvodu tek kada njihova odluka bude konačna; djeci nije potrebno detaljno objašnjavati razloge razvoda nego ga predstaviti kao zajedničku odluku; dati do znanja djetetu da razvod donosi određene promjene koje se odnose poglavito na to da mama i tata više neće živjeti zajedno ali će i dalje jednako skrbiti za dijete, i da to ne znači onaj roditelj koji ih napušta ih manje voli; važno ih je uputiti u daljnju proceduru oko razvoda poput odlaska na sud, dogovora o skrbništvu i sl. te im dati priliku da postave pitanja i izraze svoje osjećaje. Isto tako, važno je djetetu ne postavljati pitanje o tome s kime želi živjeti s obzirom da su djetetu jednako važna oba roditelja. Odluke u razvodu donose odrasli, tako da nije djetetova odgovornost ni krivnja što roditelji više ne žive zajedno ili s kojim roditeljem će dijete živjeti. Djeci je potrebno vodstvo i podrška od oba roditelja, tako da bi trebalo odvojiti roditeljsku od partnerske uloge.

Nadalje, u priručniku „SMILE“¹⁰ (navedena su četiri pravila kojih bi se roditelji trebali pridržavati kako bi pomogli djeci kroz period razvoda). Pravila su sljedeća:

- 1) Djeca trebaju predvidivost – održavanje rutine, zdravog okruženja u oba kućanstva, održavanje odnosa s djetetovim vršnjacima i sl.
- 2) Djeca trebaju održavati odnos s oba roditelja – roditelji trebaju izbjegavati međusobno optuživanje i vrijeđanje pred djetetom, trebaju omogućiti djetetu izražavanje emocija o drugom roditelju, poticati odnos djeteta s drugim roditeljem.

⁹ Kako s djetetom razgovarati o razvodu?; posjećeno na stranici <https://odrasli.hrabritelefon.hr/clanci/kako-s-djetetom-razgovarati-o-razvodu/> dana 25.5.2022.

¹⁰ SMILE: An educational program for separating and divorced parents with minor children, posjećeno 2.8.2021. na stranici: <https://www.washtenaw.org/DocumentCenter/View/3820/SMILE-Handbook-PDF?bidId=>

- 3) Djeca ne smiju biti u središtu sukoba – izbjegavati sukobe pred djetetom, komunicirati direktno s drugim roditeljem, ne koristiti dijete kao prenositelja poruke.
- 4) Komunikacija s djecom je važna – roditelji bi trebali zajedno reći djetetu za razvod, uputiti ih u to što će se dalje događati, dati djetetu do znanja da nije krivo za razvod, potaknuti djecu da pričaju i iskažu svoje emocije, ne davati lažnu nadu o ponovnom spajanju roditelja.

Matošević (2020.) u svojem radu navodi dvije vrste programa. Prvi je usmjeren na majke koje imaju skrbništvo nad djecom nakon razvoda pod nazivom „mother programme“. Cilj tog programa je poboljšati kvalitetu odnosa između majke i djeteta te učinkovitost provođenja discipline, smanjenje konflikta među razvedenim roditeljima te omogućavanje učestalog viđanja djeteta s ocem. Drugi program uključuje rad s majkama i djecom istovremeno „mother plus child“. Fokusira se na osnaživanje kapaciteta za nošenje s razvodom, smanjenje negativnih misli o razvodu i unaprjeđenje odnosa majke i djeteta (prema Wolchik i sur., 1989.).

Zatim je važno spomenuti i program podrške za razvedene roditelje usmjeren na djecu pod nazivom „Škola za razvedene roditelje“. Roditeljima se u sklopu programa omogućuje razmjena iskustava u grupi, dobivanje informacija koje će im olakšati razumijevanje djetetovih reakcija na razvod, te prepoznavanje i zadovoljavanje djetetovih potreba u tim okolnostima. škola se održava u obliku zatvorenih grupa koje se sastaju pet puta tjedno, u Domu za dnevni boravak djece „Tić“ u Rijeci. Dakle, Škola okuplja roditelje kako bi dobili informacije o tome kako pomoći djeci da se prilagode na razvod (Žakula Desnica, 2007.).

Slijedom navedenog, može se iščitati veliki značaj pozitivne komunikacije, kako u roditeljskom odnosu, tako u odnosu roditelj – dijete. Djeca će se lakše prilagoditi novonastaloj situaciji ako znaju što se događa i mogu otvoreno razgovarati o tome (Laklija i sur., 2005.). Komunikacija je posebno značajna u odnosu suroditeljstva, gdje može biti značajan zaštitni faktor u prilagodbi djeteta na razvod. Zajednička suradnja i podrška u izvršavanju roditeljskih zadataka pomaže pri smanjenju psiholoških problema kod djece. Također, zajednička suradnja omogućava djetetu da osjeti da su oba roditelja i dalje uključena u brigu i skrb o njemu. Međutim, ovdje je važno napomenuti da održavanje komunikacije i zajedničko suroditeljstvo nije nužno u

interesu djeteta. Ukoliko su roditelji imali vrlo konfliktan razvod, održavanje učestalog kontakta može samo povećati konfliktnost, što naravno nije zdravo za dijete (Herrero i sur., 2020.).

4.2.2. Uloga šire obitelji i vršnjaka

Svakoj osobi koja se u nekom trenutku života suoči s određenom teškoćom potrebna je mreža socijalne podrške, pa tako i djeci uslijed razvoda braka roditelja. Djeci razvedenih roditelja posebno je značajna podrška od strane šire obitelji i prijatelja, s kojima je u gotovo svakodnevnom kontaktu. Buljan Flander i sur. (2013.) su proveli istraživanje u kojem su ispitali povezanost obiteljske i vršnjačke podrške i prilagodbe djeteta na razvod. Utvrđeno je da djeca razvedenih roditelja koja imaju višu razinu obiteljske podrške iskazuju više razine samopoštovanja te niže razine anksioznosti od djece razvedenih roditelja koja imaju nižu razinu obiteljske podrške. Osim toga, obiteljska i prijateljska podrška međusobno umjereno pozitivno koreliraju, što znači da djeca s višom razinom obiteljske podrške primaju i višu razinu podrške od strane prijatelja. Istraživanjem nije dobivena značajna korelacija između prijateljske podrške i samopoštovanja djece, premda ranija istraživanja pokazuju da rodbina, vršnjaci i škola povoljno djeluju na prilagodbu djeteta (prema Silitsky, 1996.). Jedno od mogućih objašnjenja zašto podrška prijatelja nije značajan čimbenik prilagodbe jest da djeca koja sudjeluju u istraživanjima nisu dovoljno „stara“ tj. sazrela da pruže učinkovitu socijalnu podršku jedni drugima (Wolchik i sur., 1989.). Isto tako se može uzeti u obzir i prethodno spomenuta mogućnost da djeca uslijed razvoda se mogu povući od prijatelja i više vremena provoditi u samoći. Međutim, vršnjaci mogu svakako pomoći djeci razvedenih roditelja u smislu distrakcije, odvrćanja pozornosti i bijega od obiteljske napetosti.

Ovdje je dodatno važno istaknuti ulogu baka i djedova u olakšavanju prilagodbe djeteta na razvod roditelja. Iako oni mogu ponekad uzrokovati dodatne probleme uplitanjem u odnose među bivšim supružnicima, za djecu su svakako iznimno važan izvod podrške. Bake i djedovi pružaju ekonomsku podršku i pomažu u brizi oko unučadi i kućanskih poslova. Djeci mogu pomoći pružajući emocionalnu podršku, utjehu i osjećaj kontinuiteta i stabilnosti u životu svoje unučadi (Hetherington, 1989; Ochiltree, 2006., prema Sorek, 2020.). Dakle, nesumnjivo je da održavanjem bliskog

odnosa sa svojom unučadi, bake i djedovi mogu zaštititi djecu od negativnog utjecaja uplitanja u roditeljski odnos i toga da budu „između dvije vatre“ (Sorek, 2020.).

U konačnici, vidljivo je da djeca u vrijeme prilagodbe na razvod i separaciju roditelja zaista mogu imati brojne izvore podrške, od stručnjaka pa do članova obitelji. Pitanje je jedino koliko dijete ustvari primi potrebnu podršku i pomoć, odnosno koliko se zaista pozornosti posvećuje djeci i njihovim potrebama. U hrvatskom društvu je i dalje dominantno prisutno viđenje obitelji kao zajednice u čiju se privatnost i odnose nitko drugi ne treba miješati. Društvo smatra često da svi problemi, ukoliko postoje, obitelj može samostalno riješiti. Stoga postoji otpor prema bilo kakvoj intervenciji izvana, bilo da se radi o stručnjacima, susjedima ili drugim članovima šire obitelji. Prihvatanje nečije podrške neće umanjiti kapacitete i snage koje obitelj ili dijete posjeduju, nego će pridonijeti njihovoj aktivaciji i lakšem prolasku kroz krizu.

4.3. Ostali načini pružanja podrške

Osim prethodno opisanih, može se reći „konvencionalnih“ izvora i metoda pružanja podrške, sve se više razvijaju i neke nove metode koje isto tako mogu biti koristan izvor informacija za djecu i roditelje koji prolaze kroz razvod i separaciju (Hawthorne i sur., 2003.). Tome je posebno pridonio razvoj tehnologije. Slijedi prikaz nekoliko njih:

1) Letci

Lord Chancellor's Department (LCD) je odjel usmjeren na istraživanja koja pridonose priznavanju obiteljskih različitosti i promjena, naglašavaju osjećaje koji mogu biti prisutni te osnažuju djecu na razgovor o situaciji u kojoj se nalaze. Uzimaju u obzir dobnu skupinu djece prilikom kreiranja sadržaja i formata letaka. Letci trebaju biti vedri, jasni i lako razumljivi djeci. U letcima se najčešće mogu naći teme poput „zašto se roditelji razvode“ ili „što mogu očekivati u budućnosti“, a ostavljen je i poseban prostor gdje djeca mogu napisati i izraziti vlastite osjećaje.

2) Brošure

„Ti vrijediš“ (*eng. You Matter*) je brošura specifično usmjerena na separaciju i razvod. Pruža jasan vodič kroz sudski proces, nastojeći povećati djetetov osjećaj vlastite

vrijednosti. Također se u brošuri navode i odgovornosti koje roditelji imaju prema svojoj djeci, te korake koje dijete može poduzeti ako osjeti da ga roditelji zanemaruju.

3) Web stranice

„Nije tvoja krivnja“ (*eng.*, *It's not your fault*) je web stranica prilagođena djeci koja nudi prikaz različitih situacija na koje mogu naići i intenzivnih emocija koje mogu iskusiti. Stranica nudi prikaz iskustava razvoda iz djetetove perspektive te listu izvora pomoći i podrške djeci. Najviše se nastoji naglasiti da razvod nije krivnja djeteta.

4) Kontakt centri

Zaduženi su za pružanje informacija onima koji traže pomoć i savjet, te istovremeno nastoje identificirati probleme koji zahtijevaju daljnje pravno postupanje i aktivnosti. Ujedno nastoje naglasiti koristi usluge medijacije i partnerskog savjetovanja kada je to potrebno. Također, pružaju podršku roditeljima u komunikaciji s djecom, te sustavnu podršku djeci.

5. Zaključak

Povećane stope razvoda braka dovode do sve primjetnijih promjena obiteljske strukture, te sve većeg broja djece koja žive s jednim roditeljem. Razvod braka predstavlja vrlo stresno razdoblje za cijelu obitelj, a u najranjivijem su položaju uglavnom djeca. Bivanjem u središtu prepirki, konflikata i neslaganja roditelja, djeca se često osjećaju zanemarenima i napuštenima, te se moraju priviknuti na to da jedan roditelj više ne živi s njima. To ostavlja duboke tragove na njihov daljnji psihofizički i socijalni razvoj. Samim time se stvara potreba za poduzimanjem određenih intervencija s ciljem zaštite dobrobiti djeteta u takvim stresnim okolnostima. Prilagodbu djeteta na razvod i separaciju roditelja mogu olakšati stručnjaci koji gotovo svakodnevno rade s djecom, poput stručnjaka u području zdravstva, odgoja i obrazovanja te socijalne skrbi. Posjedujući potrebne vještine i kompetencije, mogu značajno olakšati djeci nošenje sa stresom uzrokovanim razvodom. Pored stručnjaka, iznimno važna podrška dolazi od same obitelji i šire socijalne mreže. Roditelji mogu, slijedeći savjete stručnjaka, prilagoditi svoje ponašanje i komunikaciju potrebama djece. Članovi šire obitelji, poput baka i djedova, također mogu umanjiti negativne učinke razvoda na dijete. Stoga se osiguravanjem kvalitetne formalne i neformalne podrške može značajno olakšati prilagodba djeteta na takvo stresno životno razdoblje, kako bi imalo što manje negativnih posljedica u budućnosti. U vezi s ovom tematikom, u Hrvatskoj bi bilo dobro provjeriti s djecom kako oni doživljavaju pristup stručnjaka s kojima dolaze u kontakt, odnosno kakva su njihova očekivanja od stručnjaka. To bi u konačnici trebalo rezultirati boljom prilagodbom djece i inkluzivnijim pristupom stručnjaka koji bi omogućio veću uključenost djeteta kada se odlučuje o njegovim osobnim pravima.

Popis tablica

Tablica 3.1. *Zaštitni čimbenici za lakšu prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja*, (Matošević, 2020.; Roje Đapić i Buljan Flander, 2019.), str. 11.

6. Literatura

1. Ajduković, D., & Ajduković, M. (2010). *Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti*. Medicina Fluminensis: Medicina Fluminensis, 46(3), 292-299.
2. Benedek, R. S., & Benedek, E. P. (1979). *Children of divorce: Can we meet their needs?*. Journal of Social Issues, 35(4), 155-169.
3. Berc, G. (2012). *Obiteljska otpornost-teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu*. Ljetopis Socijalnog Rada/Annual of Social Work, 19(1).
4. Berc, G. (2014.) KOME (NE)TREBAJU S OCIJALNI RADNICI U ŠKOLAMA?, posjećeno 7.9. 2022. na mrežnoj stranici: <https://www.slideserve.com/niel/kome-ne-trebaju-s-ocijalni-radnici-u-kolama>
5. Božičević, V., Brlas, S., & Gulin, M. (2012). *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja. Priručnik za psihološku djelatnost u zaštiti i promicanju mentalnog zdravlja*, Zavod za javno zdravstvo Sveti Rok Virovitičko-Podravske županije, Virovitica.
6. Britvić, D. (2010). *Obitelj i stres*. Medicina Fluminensis: Medicina Fluminensis, 46(3), 267-272.
7. Buljan Flander, G., Štimac, D. i Ćorić Špoljar, R. (2013). *Podrška obitelji i prijatelja kao čimbenik prilagodbe djeteta na razvoj roditelja*. Klinička psihologija, 6 (1-2), 63-76. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/167455>
8. Cantor, D. W. (1978). *School-based groups for children of divorce*. Journal of Divorce, 1(2), 183-187.
9. Cohen, G. J., Weitzman, C. C., & Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health. (2016). *Helping children and families deal with divorce and separation*. Pediatrics, 138(6).

10. Connolly, M. E., & Green, E. J. (2009). *Evidence-Based Counseling Interventions With Children of Divorce: Implications for Elementary School Counselors*. *Journal of School Counseling*, 7(26), 1-37.
11. Čavarović-Gabor, B. (2008). *POVEZANOST RAZVODA BRAKA RODITELJA I SIMPTOMA TRAUME KOD DJECE*. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 69-91. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/23099>
12. D'Onofrio, B., & Emery, R. (2019). *Parental divorce or separation and children's mental health*. *World Psychiatry*, 18(1), 100.
13. Državni zavod za statistiku, (2021.) *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2020*. Posjećeno 24.8.2022. na mrežnoj stranici Državnog zavoda za statistiku: <https://podaci.dzs.hr/2021/hr/9938>.
14. Fagan, P. F., & Churchill, A. (2012). *The effects of divorce on children*. *Marri Research*, 1, 1-48.
15. Ferić, M., Maurović, I. i Žižak, A. (2016). *Izazovi istraživanja otpornosti obitelji*. *Kriminologija & socijalna integracija*, 24 (1), 3-25. Preuzeto s <https://doi.org/10.31299/ksi.24.1.1>
16. Filipović, G., & Osmak Franjić, D. (2010). *MANIPULACIJA DJECOM TIJEKOM RAZVODA BRAKA ILI PREKIDA IZVANBRAČNE ZAJEDNICE RODITELJA-IZ PERSPEKTIVE PRAVOBRANITELJICE ZA DJECU*. Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske, 61-67.
17. Flander, G. B., Štimac, D., & Špoljar, R. Č. (2013). *Podrška obitelji i prijatelja kao čimbenik prilagodbe djeteta na razvod roditelja*. *Klinička psihologija*, 6(1-2), 63-76.
18. Gable, S., Leon, K., Cole, K. A., & DeBord, K. B. (2004). *Helping children understand divorce* (2004).
19. Goisis, A., Özcan, B., & Van Kerm, P. (2019). *Do children carry the weight of divorce?*. *Demography*, 56(3), 785-811.
20. Hajnić, L. (2014). *Sindrom otuđenja od roditelja*. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 169-178.

21. Hawthorne, J., Jessop, J., Pryor, J., & Richards, M. (2003). *Supporting children through family change: A review of interventions and services for children of divorcing and separating parents*. York: York Publishing.
22. Herrero, M., Martínez-Pampliega, A., & Alvarez, I. (2020). *Family communication, adaptation to divorce and children's maladjustment: The moderating role of coparenting*. *Journal of Family Communication*, 20(2), 114-128.
23. Hess, R. D., & Camara, K. A. (1979). *Post-divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children*. *Journal of Social Issues*, 35(4), 79-96.
24. Izvješće pravobraniteljice za djecu, 2021.; posjećeno na stranici <https://dijete.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2021-godinu/> dana 24.5.2022.
25. Janković, J. (1994). *Obitelj–društvo–obitelj*. *Revija za socijalnu politiku*, 1(3), 277-282.
26. Johnson, K. (2013). *How do School Social Workers Provide Support to Children of Divorce?*, St. Catherine University.
27. Jukić Lušić, I. (2007). *Vrtić kao izvor podrške djetetu tijekom razvoda roditelja*. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 13(50), 5-9.
28. Kako s djetetom razgovarati o razvodu?; posjećeno na stranici <https://odrasli.hrabritelefon.hr/clanci/kako-s-djetetom-razgovarati-o-razvodu/> dana 25.5.2022.
29. Knežević, M. (1995). *Nekoliko mogućih elemenata teorije sustava u teoriji i praksi socijalnog rada*. *Ljetopis socijalnog rada*, 2 (1), 125-135. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/198127>
30. Konvencija o pravima djeteta, 2012., posjećeno 27.6.2021. na stranici https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf
31. Laklija, M., Pećnik, N., & Sarić, R. (2005). *Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja*. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(1), 7-38.

32. Lucas, N., Nicholson, J. M., & Erbas, B. (2013). *Child mental health after parental separation: The impact of resident/non-resident parenting, parent mental health, conflict and socioeconomics*. *Journal of Family Studies*, 19(1), 53-69.
33. Marincel D., *Preživjeti razvod roditelja*, (2014.); psihologijski portal Istraži Me; posjećeno 26.6.2021. na stranici <http://www.istrazime.com/djecja-psihologija/prezivjeti-razvod-roditelja/>
34. Matošević, J. (2020). *Mentalno zdravlje djece razvedenih roditelja*. *Psychē*, 3, 58-69.
35. Mindoljevic Drakulic, A. (2014). *Psihoanalitički pristup odgoju i obrazovanju školske djece razvedenih roditelja*. *Croatian Journal of Education*, 16 (Sp.Ed.2), 79-92. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/123625>
36. Moji rastavljeni roditelji i COVID-19, 2020.; posjećeno na mrežnoj stranici <http://www.centar-lukaritz.hr/blog/moji-rastavljeni-roditelji-covid-19/> dana 24.5.2022
37. Obiteljski zakon, Narodne novine, (13/15, 98/19).
38. Parental, E. *Voice and Support: Programs for Children Experiencing Parental Separation and Divorce*, (2004.); Department of Justice, Canada
39. Pedagoški svijet, 2015. posjećeno na mrežnoj stranici http://www.st-pedagozi.net/?page_id=3744 dana 24.5.2022.
40. Pećnik, N. i Klarić, B. (2020). *SURODITELJSTVO: ODREĐENJE, OBILJEŽJA I IMPLIKACIJE ZA OBITELJSKU MEDIJACIJU*. *Ljetopis socijalnog rada*, 27 (2), 317-340.
41. Pravobranitelj za djecu, *Kako i kada se obratiti pravobraniteljici za djecu?*, 2017.; posjećeno na stranici <https://dijete.hr/hr/kada-i-kako-se-obratiti-pravobraniteljici-za-djecu/> dana 24.5.2022.
42. Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima, 2015.; posjećeno na mrežnoj stranici https://www.researchgate.net/publication/311846293_Potrebe_roditelja_i_pruzanje_usluga_roditeljima_koji_podizu_djecu_u_otezanim_okolnostima 24.8.2022.

43. Radionice za djecu koja prolaze kroz proces rastave roditelja, 2020.; posjećeno na stranici <https://krugovi.hr/radionice-za-djecu-koja-prolaze-kroz-proces-rastave-roditelja/> dana 24.5.2022.
44. Radionice za osnaživanje djece razvedenih roditelja, 2019.; posjećeno na stranici: <https://udruga.hrbritelefon.hr/novosti/radionice-za-osnazivanje-djece-razvedenih-roditelja/> dana 24.5.2022.
45. Rešetar, B., & Rupić, D. (2016). *Posebni skrbnik za dijete u hrvatskom i njemačkom obiteljskopravnom sustavu*. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 37(3), 1175-1198.
46. Roje Đapić, M., & Buljan Flander, G. (2019). *Prevenција emocionalnog zlostavljanja djece u visokokonfliktnim razvodima roditelja: Analiza stanja u Hrvatskoj*. Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju, 27(2), 256-274.
47. Schaan, V. K., Schulz, A., Schächinger, H., & Vögele, C. (2019). *Parental divorce is associated with an increased risk to develop mental disorders in women*. Journal of affective disorders, 257, 91-99.
48. Schaan, V. K., & Vögele, C. (2016). *Resilience and rejection sensitivity mediate long-term outcomes of parental divorce*. European child & adolescent psychiatry, 25(11), 1267-1269.
49. Silverman, J. G., Mesh, C. M., Cuthbert, C. V., Slote, K., & Bancroft, L. (2004). *Child custody determinations in cases involving intimate partner violence: A human rights analysis*. American Journal of Public Health, 94(6), 951-957.
50. Sladović Franz, B. (2005). *OBILJEŽJA OBITELJSKE MEDIJACIJE*. Ljetopis socijalnog rada, 12 (2), 301-320. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/2018>
51. SMILE: An educational program for separating and divorced parents with minor children, posjećeno 2.8.2021. na stranici: <https://www.washtenaw.org/DocumentCenter/View/3820/SMILE-Handbook-PDF?bidId=>
52. Sorek, Y. (2020). *Grandparental and overall social support as resilience factors in coping with parental conflict among children of divorce*. Children and Youth Services Review, 118, 105443.

53. Starčević, K. (2007). PRIKAZ SKUPA "TEORIJA I PRAKSA ZAJEDNO-TRENDVI U PREVENCIJI", ODRŽANOG 10. STUDENOG 2007. U ZAGREBU. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 15(2), 116-120.
54. Svetić, S. (2011). *Obiteljski centar Ličko-senjske županije*. Hrvatski časopis za javno zdravstvo, 7(25).
55. Swann, J. (2017). *Separation and Divorce in the Primary School: A critical consideration of the nature, incidence and impact on children, and possible school responses, both proactive and reactive*. *The STeP Journal: Student Teacher Perspectives*, 4(3), 50-57.
56. Treća europska konferencija s međunarodnim djelovanjem EAPAP-a: Separacija roditelja, otuđenje i oporavak djeteta: Razvoj standarda dobre prakse.; 2020. *Kriminologija i socijalna integracija* Vol 28 (2020) 2, 304 – 308.
57. Valjan-Vukić, V. (2009). Obitelj i škola – temeljni čimbenici socijalizacije. *Magistra Iadertina*, 4(1), 171-178.
58. Westman, J. C., Cline, D. W., Swift, W. J., & Kramer, D. A. (1970). *Role of child psychiatry in divorce*. *Archives of General Psychiatry*, 23(5), 416-420.
59. Wolchik, S. A., Ruehlman, L. S., Braver, S. L., & Sandler, I. N. (1989). *Social support of children of divorce: Direct and stress buffering effects*. *American journal of community psychology*, 17(4), 485-501.
60. Žakula Desnica, T. i Burić, H. (2007). *Škola za razvedene roditelje*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13 (50), 14-16. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177071>
61. Žižek, T., & za odgoj i obrazovanje Čakovec, C. (2019.) *Razvoj dječjih kompetencija kroz jačanje psihološke otpornosti djece*. „ZAJEDNO RASTEMO, 130.